

עיבוד עורות בעפצא

נתנאל צדוק

מבוא ♦ הקדמה ♦ א. תיאור תהליכי העיבוד המוזכרים במאמר ♦ ב. ההבנה הרווחת בסוגיה ♦ ג. השתלשלות ונסיעות הפסיקה ♦ ד. פעולת העפצים והסיד ♦ ה. צורות העיבוד הנהוגות בעדות ישראל ♦ חתימה

מבוא

מאמר זה דן בתהליכי העיבוד, הנדרשים בעורות המיועדים לכתובת סת"ם. במאמר יוצגו התמורות שחלו בתהליך העיבוד, במהלך שנות הגלות.

הקדמה

יודע אני שמאמר זה שובר מוסכמות הלכתיות מפורסמות, ורבים מן המעיינים בו יחילו ויזועו על העזתי והתפרצותי לחלוק על מרבית הפוסקים, ולערער על מנהגם של ישראל קדושים. אך אנשי אמת שיקראו מאמרי זה, יראו שלא חידשתי בו מאומה, ובכל צעד ושעל נשענתי על דברי חז"ל אמוראים, גאונים, ראשונים ואחרונים. כל מטרת מאמר זה לחזק למחוזקים, לעורר את בני התורה, יראי ה' לדקדק במצוות אליבא דכולי עלמא, ולהסמך על עמודי ההוראה. במאמר זה אברר את פניה האמתיים והישירים של הסוגיא, ואאירה באור יקרות. כל דבכי במאמר הם נקודות למחשבה ולניתוח חדש של הדברים, ואיני מתיימר לפסוק הלכה.

א. תיאור תהליכי העיבוד המוזכרים במאמר

כיום מצויות שתי צורות לעיבוד עורות המיועדים לסת"ם. הראשונה היא צורת העיבוד בסיד, צורה זו רווחת כיום בכל עדות ישראל. לעומתה, ישנה צורת עיבוד בעפצים, צורה זו פחות רווחת מן הראשונה. לפני שנדון במעמד ההלכתי של כל צורת עיבוד, נקדים לתאר את תהליכי צורות העיבוד, בכדי שניבין במאי עסקינן.

עיבוד בסידי¹: לאחר הפשטת העור מן הבהמה או החיה, מולחים את העור (מליחה יבשה - בלי מים) על מנת שלא ירקב; משרים בסידי, בכדי שנקבוביות השיער יתרחבו והשיער יוסר; מסירים את השיער מן הצד החיצוני, ואת שאריות השומן והבשר שבצידו הפנימי של העור; משרים שוב בסידי מרוכז; שוטפים את העור, מותחים אותו ומייבשים².

עיבוד בעפצא: לאחר הפשטת העור מן הבהמה או החיה, מולחים את העור (מליחה יבשה - בלי מים) על מנת שלא ירקב; משרים בסידי או באפר, בכדי שנקבוביות השיער יתרחבו והשיער יוסר; לאחר הסרת השיער, שוטפים את העור היטב ומשרים אותו במים עם צואת יונים, בכדי להוציא ממנו את שארית הסידי; שופכים את המים ומורידים את חתיכות הבשר והשומן, הדבוקים בצידו הפנימי של העור; משרים את העור במי מלח, בכדי לנקותו לקראת העיבוד; שופכים את המים, שוטפים את העור ומשרים אותו במים עם קמח שעורים (הקמח פותח את העור, ומכין אותו לקליטת חומרי העיפוץ); בסיום תסיסת הקמח, שופכים את המים ומבלי לשטוף את העור, מוסיפים את חומרי העיפוץ בתוספת מים³; מוציאים את העור ומושחים אותו בשמן, מותחים ומייבשים.

תיארתי את שתי צורות תהליכי העיבוד, עם חומרי העיבוד שנהגו להשתמש בהם (כל צורה והומריה) בזמן התלמוד, הראשונים והאחרונים. כיום בשתי צורות העיבוד משתמשים גם בחומרים אחרים בעלי תכונות שוות אך שיש להם השפעה יותר חזקה או מהירה על העור. בעיבוד בסידי משתמשים בחומרים כימיים חזקים ובעפץ רק בחומרים טבעיים.

1 בדבריי לאורך המאמר נעשה שימוש בלשון "עיבוד" בסידי. אך כפי שיוכח במהלך המאמר, לשון זו אינה מדויקת כיוון שאין הסידי מעבד כלל.

2 לא אתאר כאן את אופן דיקוק העור כפי שהוא נעשה כיום. מכיוון שנושא זה שייך לסוגיה בפני עצמה, בהגדרת גויל, קלף הרוכסוטוס. וכן לאורך כל המאמר, לא התייחסתי כלל לסוגיה זו, למרות שיש קשר אדוק בינה לבין הסוגיה דידן (על כן נמנעתי מן השימוש בשם "קלף", כדי שלא אכנס להגדרתו הנתונה במחלוקת). בעיני ההמון, נתפש העור העפץ כגויל והעור המעובד בסידי כקלף, למרות שאין קשר בין שמות גויל וקלף (הנקבעים לפי הרכב שכבות העור), ולבין צורת העיבוד שלו - כך שיכול להיות גויל מעובד בסידי וקלף עפץ.

3 מנהג ישראל לנאות את העור ולצבוע אותו במיני גונים, ישנם עורות לבנים, אדומים, חומים, צהובים, כתומים ועוד. לעיתים חומרי העיפוץ נותנים גם צבע, ולרוב מוסיפים גם חומרי צביעה חיצוניים.

ב. ההבנה הרווחת בסוגיה

נפתח בדברי הגמרא במסכת שבת (ע"ט). המתארת את שלבי עיבוד העור:

אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: שלושה עורות הן: מצה וחיפה ודיפתרא. מצה - כמשמעו, דלא מליח ודלא קמיה ודלא עפיץ... חיפה - דמליח ולא קמיה ולא עפיץ... דיפתרא - דמליח וקמיה ולא עפיץ.

מדברי הגמרא משמע שעור שלא עבר את שלושת שלבי העיבוד הנ"ל, פסול לכתובת סת"ם. ורק בטר דהוא מליח קמיה ועפיץ מיקרי ספר, והוא הכשר לכתובת סת"ם⁴ (למעט גט, הכשר אף בדיפתרא). וכן משמע להדיא משאר סוגיות שבתלמוד⁵.

וכן פסק רבנו הרמב"ם (הלכות תפלין ומוצה וס"ת א, ו):

לוקחין עור הבהמה או עור החיה, ומעבירין שער ממנו תחלה, ואחר כך מולחין אותו במלח, ואחר כך מעבדין אותו בקמח, ואחר כך בעפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצין את העור ומחזקין אותו⁶.

בעלי התוספות (ורבנו תם בראשם) חידשו שגם עיבוד בסיד כשר לכתובת סת"ם, אף שהעור לא עבר את שלושת השלבים המוזכרים בגמרא, וזו לשונם (שבת ע"ט: ד"ה קלף ודיכוסטוט):

וא"ת קלפים שלנו דלא אפיצן היכי מתכשרי, ואומר ר"ת דתיקון [סיד] שלנו חשיב כעיפוץ, וכן משמע מהקומץ רבה (מנחות לא:)⁷.

ואבאר ראיית התוספות לשיטתם, מן הגמרא במנחות. הגמרא במסכת מנחות דנה בתפירת קרע בספר תורה:

אמר רב זעירא אמר רב חננאל אמר רב: קרע הבא בשני שיטין יתפור, בשלש אל יתפור. אמר ליה רבה זוטי לרב אשי: הכי אמר רבי ירמיה מדיפתי משמיה דרבא: הא דאמרין "בשלש אל יתפור" לא אמרן אלא בעתיקתא, אבל חדתתא לית לן בה, ולא עתיקתא עתיקתא ממש ולא חדתתא חדתתא ממש, אלא הא דלא אפיצן הא דאפיצן.

4 ובהקשר לסוגיה שם, לאחר שעבר העור את שלושת השלבים הנ"ל שיעור ההוצאה שלו בשבת משתנה לכדי כתיבת פרשת שמע, כי רק אז הוא נעשה כשר לכתובה.

5 מגילה י"ט, סוטה י"ז, גיטין י"ט, מנחות לא:

6 וכן פסק בהלכות שבת יח, יד-טו.

7 וראה עוד בתוספות על הסוגיות שצינתי לעיל.

לכאורה משמע שישנה מציאות של ספר תורה כשר, הכתוב על עור שאינו עפיץ. מרן בכסף משנה הביין בדברי רבנו הרמב"ם כהבנת התוספות:

ודע שדעת רבינו דאף על גב דמשמע בגמרא (מגלה יט.) דכל דלא עפיץ - 'עור' מיקרי ולא 'גויל' ולא 'קלף', ואינו כשר לספר תורה ולא לתפילין ומזוזות. לאו דוקא עפיץ, דעבוד סיד שלנו כעבוד עפצים, וכמו שכתבו התוס' (שבת עט:) בשם ר"ת. וזהו שכתוב "ואחר כך בעפצא" וכיוצא בו, מדברים שמכוצים את העור ומחזקים אותו.

מרן ביאר דברי רבינו הרמב"ם "בעפצא וכיוצא בו", לרבות עיבוד בסיד.

וכן פסק בשו"ע (י"ד רעא, ב):

צריך שיהו מעובדים בעפצא או בסיד וכיוצא בו מדברים שמכוצים העור ומחזיקין אותו (רמב"ם ספ"א מהל' ס"ת ד"ח).

לכאורה, עולה בידינו שעיבוד סיד כשר לכתחילה לסת"ם לכולי עלמא ומעמדו ההלכתי שווה לעור עפיץ. כן פסקו רוב ככל האחרונים וכן נהוג רובא דעלמא כיום. אך לא כך הם פני הדברים, כפי שיבואר לקמן.

ג. השתלשלות ונסיבות הפסיקה

בשום מקום בתלמוד לא מוזכרת צורת עיבוד בסיד לסת"ם, אלא אך ורק באופן של מליח קמיה ועפיץ. המקורות ההלכתיים הראשונים בהם מצויינת צורת עיבוד בסיד לסת"ם, נמצאים בתשובות הגאונים.

המקור הקדום ביותר שהעלתה ידי, יד כחה, ששופך הרבה אור על הסוגיה, נמצא בקובץ תשובות של פירקוי בן באבוי⁸ (גנוי שכתור עמ' 560-562), וזו לשונו:

ספר תורה שכותבין אותו בריק [כיניו בערבית, לעור (דרמיס) שעובד בסיד] בעורות שלא עיבדו אותן בעפצי לשום ספר תורה... שיש בו איסורין, אחד שלא עיבדן בעפצי... שאין ספר תורה כשר לקרות בו, עד שיכתוב אותו בעורות שעבדן בעפצי לשמה, על גבי שער, והוא פירוש ספר... מפני שאין כותבין דברי קדש אלא בשעבדן בעפצי, ויצאו מתורת נבילה... וכך הלכה בשתי ישיבות. ובכל ספרים ראשונים הישנים שמימות משה ועד עכשיו לא נהגו

8 פירקוי בן באבוי היה חכם בבלי בתקופת הגאונים, תלמידו של מר רבא, שהיה תלמידו של רב יהודאי גאון, ראש ישיבת סורא.

לכתוב בריק זה, אלא משנים מועטים. מפני שמנהג שמד הוא, שגור אדום הרשעה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה, וגנוו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן. וכשבאו ישמעאלים, לא היו להם ספרי תורה ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדין את העורות, ובאיזה צד כותבין ספרי תורה. והיו לוקחין ריק מן הגוים שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה, והיו כותבין ספרי תורה, מפני שלא היה בידם הלכה למעשה. ועד עכשיו הם נוהגין כך, ולא עוד אלא שלמדו אחרים שבכל מקומות מהם. והם כותבין ספרי תורה ומחזורין, מפני שהוקל החומר עליהם בדמו ובכתבו.⁹ אמרו חכמינו ז"ל: אסור לקרות בספר תורה שלא נכתב כהלכה למשה מסיני, ואסור לברך עליו. וכל המברך עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה, מפני שאין כשר לקראות בו, שאפילו חסר דבר אחד ממה ששנו חכמינו ז"ל, ויגנו...¹⁰

הנה עינינו חוזות מישרים, לפי פירקוי בן באבוי, שמימות משה עד לאחר חתימת התלמוד, נהגו לעבד דוקא בעפצא. ותחילת שימוש לסת"ם בעורות המעובדים בסיד היה באונס, מחמת גזירות שמד וכורח המציאות. ולמרות שלאחר זמן בטלו הגזירות, לא חזרו באותם המקומות לעבד בעפצים. מפני שנשתכחה מלאכת העיבוד מן אותם הקהילות, ואף במקומות אחרים למדו מהם לעבד בסיד.

והכי איתא להדיא בשו"ת בעלי התוספות (סימן טז):

תשובה מגאוני נרבונא על קריאת חומשין במקום דליכא ס"ת. הילך לשונם: אמת הוא שאמרו חכמים ז"ל: אין קוראין בחומשין בבית הכנסת מפני כבוד הציבור, וכן הלכה. אך זה תשיב על דעתך, וכי ס"ת שאנו קורין בו ושאנו עומדין מפניו, מעובד הוא כהלכה למשה מסיני דמליח וקמיה ועפיץ? ומפני מה אנו מברכים עליו וקורין בו? אלא שאנו סומכין על דברי הגאונים שאמרו שאין בינינו מי שיועד לעבד העורות כהלכה, ורוב ספרי תורות שלנו עשוין מאלו העורות, מוטב שתעקר מצות העיבוד ממקומו ולא יבטל מקריאת התורה.

9 כוונתו שתהליך העיבוד בסיד קל ומהיר יותר מן העפצים, ונוח יותר לכתובה.

10 וראה עוד תשובות מרבתינו הגאונים, בעלות תוכן דומה: אוצר הגאונים שבת (עט); גיטין (מה);. שו"ת הגאונים הרכבי סימנים (סג, תלב); רא"ש הלכות ס"ת (סימן כב); וספר האשכול הלכות ס"ת (דף נו). והייתי יכול לצטט את כל המקורות האלו מפורשות, בכדי לשכנע את הקורא. אך אני חושב שיש די במה שהבאתי, בכדי להבין את העניין לאשורו. ואם אין בכך די, הרי ציוני מקורות אלו שציינתי יכולים להרות ספקותיו של כל אחד שיעיין בהם. ומחיבת הקיצור לא הבאתים.

הנה להדיא, חכמי התוספות בעצמם מודים, שמן הדין אין עיבוד בסיד מהני. וכל השימוש אצלם בעורות כאלו הוא באונס, בבחינת "עת לַעֲשׂוֹת לָהּ" הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ" (תהלים קיט, קכו). כלומר, כל מקום בש"ס שבעלי התוספות התירו לעבד בסיד, כוונתם להתיר בדיעבד.

והמדקדק בדברי ר"ת, יראה שכל דבריו בלשון דיעבד, להצדיק ולהליץ טוב על מנהג אנשי מקומו ואבותיו. ואף הוא מודה שמפשט לשונות התלמוד משמע שדוקא עור דמליח וקמיה ועפיץ כשר לסת"ם, אלא שראה ר"ת ספרי תורה שלהם כתובים על ה"ריק", ונצרך לבסס את מנהגם.

וכן כתוב במחזור ויטרי בשם ר"ת (סימן תקיז הלכות ס"ת):

ועל העיבוד הקשתי במה מעבדין, דלא שכיחי עפצים גבן, ולא מעבדין בהו אפילו שכיחי... ונראה לי שהעור המתוקן בעבוד טוב, כגון שלנו שהוא טוב ממליח וקמיה ועפצים, שהוא כשר ואין צריך עיפוץ. אבל למליח וקמיה צריך עיפוץ, שאין קמח ומליח עזים כסיד ושריית מים שלנו. וראייה לדבריי, דאמרינן בהקומץ רבה: אמר רב זעירא אמר רב חננאל אמר רב: קרע הבא בשני שיטין יתפור בשלש אל יתפור. א"ל רבה זוטי לרב אשי: הכי אמר רבי ירמיה מדיפתי משמיה דרבא: הא דאמרינן "בשלש אל יתפור" לא אמרן אלא בעתיקתא, אבל חדתתא לית לן בה, ולא עתיקתא עתיקתא ממש ולא חדתתא חדתתא ממש, אלא הא דלא אפיצן הא דאפיצן. וכולהו ההיא שמעתא בספר תורה מיירי, ש"מ בדלא אפיצן כשר לספר תורה, אלא שיהא עיבוד טוב שלא יהא דיפתרא... מכאן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו, וראיתי מהקומץ רבה¹. ואי משתכח בה איניש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד.

הנה פשט התלמוד נותר על כנו הראשון, דאין עיבוד לסת"ם אלא במליח קמיה ועפיץ.

באשר לדעת רבנו הרמב"ם, הרי היא ברורה ומאירה כפסק התלמוד ורבותינו הגאונים, כפי שעולה היא להדיא מאוסף תשובותיו (שו"ת הרמב"ם קלט, קנג, קנט, קסב, רצד, (מהדורת בלאו)) :

11 ר"ת הביא ראייה מ"דלא אפיצן" במנחות. אך לדעת כל הגאונים והראשונים הג"ל אין זו ראייה כלל, כי פירוש "דלא אפיצן" אינו עור המעובד שלא בעפצים, אלא עור שהתעבד בעפצים אך העפצים לא נקלטו בו היטב ועמידותו חלשה. זו לשונו בחיבורו (הלכות תפלין ומוזזה וספר תורה ט, טו): "ספר תורה שנקרעה בו יריעה, בתוך שתי שיטות יתפור, בתוך שלש לא יתפור. במה דברים אמורים? בישן שאין עפצו ניכר, אבל אם ניכר הגויל שהוא עפוצ, תופר ואפילו קרע הבא בתוך שלש". וכן כתבו הר"ן והרמב"ן בסוגיה בשבת שם.

יודוע שאין כותבין בקלף ולא בדוכסוסטוס, אלא אחר העיבוד...
 ואותם הקלפים "רַק" המצוים בימינו שצורתם ידועה, אסור לכתוב בהם שום
 דבר, לא ספר תורה ולא תפלין ולא מזוזה, לפי שהוא עור שאינו מעובד עבוד
 גמור, לפי שאינו עפוף. ואם נתעבד בדבר המכוון כגון העפצים והקרט¹²
 וכיוצא בהם, אז נקרא קלף, ומותר לכתוב בו ספר תורה ותפלין ומזוזות...
 ודוקא אחר העיבוד...

ספר תורה שנכתב על "רַק", מצה הוא ופסול. והרי הוא כשאר כתבי הקדש
 העשויים בכריכה, או כחומש מן החומשין...

כמו שביארנו בחבור...

הקלפים "רַק" הללו המצוים בידי בני אדם, דינן כדין עור שאינו מעובד,
 וכאשר יתעבדו לשמן כשרין...

ועל דיוק זה נשמותר לברך ולקרוא בס"ת פסול אם אין אחרן שמכו אנשי המערב, והיו
 קוראין בספרי תורה של קלף "רַק" בלא עבוד כלל, ומברכין לפניו ולאחריה...

ואע"פ כן ראוי לכל צבור, להיות להם ספר כשר כהלכותיו...

הנה הובררה אמיתת פסיקת התלמוד, הגאונים ורבנו הרמב"ם (ודלא כהבנת
 הכס"מ). והוברר שצורת העיבוד בסידי החלה רק לאחר חתימת התלמוד, מתוקף
 גזירות ושמדות. ומשינויים ותמורות אלו, נשתלשלה דעת ר"ת להתיר עיבוד בסידי,
 ומרן השו"ע בעקבותיו. לעומת זאת, לדעת כל רבותינו הגאונים (למעט רב משה
 גאון (אוצר הגאונים גיטין מהו, שבת עט:)), וכן לדעת רבנו הרמב"ם, עורות אלו פסולים
 לסת"ם. אך לכולי עלמא במקרים של אונס, יהיה ניתן להשתמש בהם למרות
 שהם פסולים, משום "עַת לְעִשׂוֹת לְה' הִפְרוּ תוֹרַתְךָ".

ד. פעולת העפצים והסיד

נעזוב לעת עתה את בית המדרש ונצא אל השטח, לבחון את המציאות כפי שהיא
 בפועל. נבחן ונתאר את פעולת הסיד בעור, לעומת פעולת חומרי העפצא.

הסיד מנפח את העור ופותח אותו. פעולה זו גורמת לנקבוביות השיער להפתח,
 והשיער נושר בקלות רבה. העור מתנפח באופן הניכר בבירור לעין.

12 על חומרי עיבוד בעלי תכונות עפציות, כתב רבינו בחיבור "עפצא וכיוצא בו", והקרט הוא ממיני השפה.
 וכן מעבדים באוג הבורסקאים ובעץ הקוברציו. אך הסיד בעל תכונות שונות לחלוטין, וכדלקמן.

לעומתו, העפצים יוצרים פעולה הפוכה לחלוטין, של חיזוק העור וכווצו. תכף לנתינת העפצא בעור, נעשה העור קמטים באופן הניכר בבירור לעין¹³.

ותימה על מרן בשו"ע שכתב: "צריך שיהו מעובדים בעפצא או בסיד וכיוצא בו מדברים שמכווצים העור ומחזיקין אותו", שלכאורה סתר דברי עצמו. הרי ברור לכל עבדן שאין הסיד מכווץ ומחזק את העור, אלא להיפך פותח ומרופף אותו, ומרן כרך יחדיו שני חמרים הפכיים ונגדיים בתכונותיהם.

וכן תימה על ר"ת, איך כתב דעיבוד של סיד מהני כעפצא, או אפילו טוב יותר ממנו. והרי מבחינה כימית, אפילו לא התחיל בו תהליך העיבוד, והוא מצה גמורה.

ואם יתעקש המתעקש שסיד אכן מעבד, נבחן את סברותיו במציאות. הרי אם נקח עור עפיץ ונשרהו במים, אפילו ימים רבים, לא יחול בו כל שינוי. אך אם נרטיב ולו במעט עור שעובד בסיד, יחזור העור מיד לכצורת עור שזה עתה הופשט מן הבהמה או החיה. ואם ישאר ברטיבותו או אפילו לחותו כמה ימים, מיד יתחיל להתעפש ולהרקיב, ועימו ירקיבו ויעפישו כל סברותיו¹⁴.

אלא ודאי יש להליץ טוב על ר"ת ודעימיה, שנדחקו להתיר בכדי לבסס מנהגם, כאמור לעיל¹⁵. אך לאחר שהובררה האמת, אין צורך לדמות ולנסות לקיים סברות אלו.

ואי תימא, והרי רוב רבותינו האחרונים התירו עיבוד בסיד? שתי תשובות בדבר:

א. אם הפוסקים שהתירו עיבוד בסיד לכתחילה היו מביאים את התלמוד, הגאונים ורבנו הרמב"ם כברי פלוגתא שלהם, והיו מוכיחים בראיות הלכתיות את סברתם, היה מקום לטענה זו. אך לדוגמא מרן השו"ע, שהתיר לכתחילה עיבוד בסיד, הרי שבחיבורו בית יוסף לא הביא אפילו בר פלוגתא אחד בסוגיא. להיפך, נסמך הוא על ר"ת (למרות שהוכח דר"ת התיר רק בדיעבד). ואף גם זאת, נסמך הוא על רבינו הרמב"ם (למרות שהוכח דלדעתו הוא פסול אפילו בדיעבד), ולכאורה לא ראה מרן את אוסף דברי הגאונים ורבינו הרמב"ם הנ"ל, ועליהם דברי שו"ת התוספות

13 לכן לא נצרך רבנו הרמב"ם לפסול בחיבורו את העיבוד בסיד, כי לא עלתה בדעתו שיש כאן מקום לטעות, וסמך רבנו על העבדים שידעו בבירור שאין לרבות סיד מעפצים (כהבנת הכס"מ), אלא להיפך, למעט.

14 כמו כן, עור שעובד בעפצא מכל סוג שהוא, ניכרת לכל גמישותו; לעומת עור שעובד בסיד, שהוא קשה כחרס, בדיוק כעור מצה שלא עובד כלל, ומוכח שהסיד לא השפיע על מבנה ותרבות העור כלל. לפני ואחרי שרייתו בסיד נשאר העור באותו מצב, למעט השערות שנשרו, ואיך יתכן להגדיר עור זה כעור מעובד?

15 ולוא דמסתפינא הייתי אומר, שר"ת והשו"ע לא ראו מימיהם עור עפיץ, או לפחות לא ראו בפועל את תהליך ההתעפצות.

ור"ת עצמו הנ"ל. ומעתה, אילו היה רואה מרן, האם היה פוסק להתיר לכתחילה?

ב. אין עובי לאמת. וכדברי רבנו הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ב פרק טו):

כל דבר שהוכח לא תוסיף על אמתתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא תגרע אמתתו ולא יחלש הנכון שבו אם יחלקו כל אנשי הארץ עליו¹⁶.

ה. צורות העיבוד הנהוגות בעדות ישראל

כאמור לעיל, מימות משה ועד לחתימת התלמוד (סביבות שנת 500 למניינם), נהגו כל ישראל לעבד עורות לסת"ם, במליח קמיח ועפיץ.

בשנת 527 הדרדר מצב היהודים בא"י, עם עלייתו לשלטון של הקיסר הביזנטי יוסטיניאנוס הראשון ימ"ש. יוסטיניאנוס החל להתערב בחיי הדת של היהודים, הגדיר אותם ככופרים, גזר גזירות בעניין חג הפסח ולימוד תורה שבעל פה. כנראה שבתקופה זו נפסק עיבוד העפצא מיהודי א"י, ובמהלך הזמן למדו מהם גם שאר קהילות¹⁷. לעומת זאת, בארצות המזרח, המשיכו לעבד בעפצא¹⁸. לדוגמא: בעיראק, בפרס, בסוריה, בלבנון, בתימן, בתורכיה, במרוקו, בתוניס, באלג'יר, במצרים ובספרד.

בדורנו, עת עלינו ארצה, נפסק העיבוד בעפצא אצל כל עדות המזרח למעט אצל מקצת מיהודי תימן האדוקים בקבלת הוראות רבנו הרמב"ם, שנשאו לעבד בעפצא¹⁹. לכן, בארץ כמעט ואין סופרים בקרב עדות המזרח שכותבים בעור עפיץ.

16 מו"ר הרה"ג יוסף קאפח נ"ע העיר שם (הערה 15): "כמה מרפסן אגרי דברי אמת הללו, וכמה צריכים בעלי התשובות בימינו לקבעם כמרגלית לנגד עיניהם, שהם מביאים חבלות של בעלי סברא הרצויה להם כדי לעבות את האמת שלהם". ובהערותו למאמר תחית המתים (עמ' צ הערה 20) כתב: "כאן לעגו של רבינו לאותם בעלי הליקוטים או החיבורים העבים, אשר תשעים אחוז מהם צטטות והבאות כפולות ומכופלות, רק מפני הרצון להעתיק דברי כל אחד בלשונו ללא כל תועלת. כאלו האמת נעשית יותר עבה אם אומרים אותה עשרה, או יותר דקה אם אומר אותה רק אחד".

17 כן נשאל רבנו הרמב"ם על ס"ת הכתובים על הקלף "רק", הנמצאים "בא"י ובבל וארצות המערב וארצות אירופא" (ש"ת הרמב"ם סימן קסב).

18 בארצות אלו, לצד העיבוד בעפצא, נכנס במהלך השנים גם העיבוד בסיד. כך שבכל עדות המזרח, נהגו לעבד במקביל בשתי צורות העיבוד.

19 כאן המקום להוקיר את פועלו של הרב סעיד יצחק הלוי נ"ע (תרע"ג-תשע"ו), שהיה כמעט היחיד ששימר בארץ את מלאכת העיבוד והנחיל אותה לתלמידיו. ב"ה כיום העיבוד בעפיץ הולך ומתפשט בקרב העבדנים, הולך ומשתכלל.

אך מאה שנה לפני כן, המצב היה שונה בהחלט. ב"ה כיום השימוש בעור עפיץ חוזר לתפוש את מקומו, בכל עדות ישראל.

לסיום: כן הורו להלכה למעשה, שישנה עדיפות הלכתית לעור עפיץ: הרב חיים קנייבסקי, הרב ברוך שרגא, הרב אליהו בקשי-דורון, הרב מאיר מאזוז, הרב מרדכי אליהו, הרב יעקב יוסף, הרב שמואל אוירבך, הרב יצחק ברדא, הרב שמואל טל ועוד²⁰. ונוספים עליהם רבני עדת תימן.

חתימה

לא באנו במאמר זה אלא לעורר ולהוכיח שישנה עדיפות גדולה לשימוש בעורות עפיצים לכתיבת סת"ם. וראוי לכל ירא שמים לאפוקי נפשיה מפלוגתא ולהשתמש רק בהם, שהם מהודרים תכלית ההידור אליבא דכולי עלמא. ונקיים בעצמנו דברי השירה: "זָכַר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר שֶׁאֵל אָבִיךָ וַיַּגְדֵּךְ וַיַּקְנִיךָ וַיֹּאמְרוּ לְךָ" (דברים לב, ז), "וְעַתָּה²¹ כְּתַבּוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת" (דברים לא, יט).

20 ראה במרשתת באתר "הדרת הקלף", את הסכמות רבנים אלו ועוד נוספים עליהם, להידור מצווה בעפיץ.

21 לאחר שעזרתכם עפרצים.